

Prusias ad Hypium Antik Tiyatrosu: Yeni Kazılar, İlk Veriler*

Emre Okan** -Ahmet Bilir*** -Doğuş Çalışkan****

Öz

Bu yayın, Prusias ad Hypium antik kenti tiyatrosunda yapılan arkeolojik kazıların güncel bilimsel verilerini bilim dünyasıyla paylaşmayı amaçlamaktadır. Günümüz Düzce ili sınırlarında kalan antik Prusias ad Hypium antik kenti, Bithynia Bölgesi'nin en önemli kentlerinden biridir ve ne yazık ki büyük oranda modern yerleşimin altındadır. Tiyatro bu kentin günümüze kadar korunan tek anıtsal yapısıdır. Tiyatro kentin güneye bakan yamacı üzerinde inşa edilmiştir. Üç bölümlü ve altı tonozlu girişe sahip caveası, yarım daireyi aşan orkestrası ve üç kapı ve altı pencereye sahip sahne binası ile oldukça görkemli bir yapıdır. Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilmiş olan tiyatro, Yunan ve Roma özelliklerini bir arada göstermektedir. Bu sebeple önemli geçiş tiyatrolarından biridir. Yapılan kazılarda ortaya çıkan mimari elemanlar ile bazı yazılı kanıtlarla tiyatronun İS 2. yüzyılda geniş çaplı bir yenileme geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır. 2020 yılı kazıları ile de tiyatronun planının anlaşılması ve belgelenmesi mümkün olmuş, daha önceki yıllarda tiyatro hakkında çalışmalar bilim insanlarının ortaya koyduğu planlar ve bilgiler kesin şekilde değişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Düzce, Konuralp, Kieros, Prusias ad Hypium, Tiyatro, Cavea, Scaenae Frons.

Ancient Theater of Prusias ad Hypium: New Excavations, Preliminary Data

Abstract

This publication aims for sharing the most recent datas of the archaeological excavations conducted in the ancient theatre of Prusias ad Hypium with the scientific world. The ancient city of Prusias ad Hypium, which is within the borders of today's Düzce province, is one of the most important cities of the Bithynia Region and unfortunately, it is largely under the modern settlement. The theatre is the only monumental structure of this city preserved until today. Theatre of the city was built on the south slope of the settlement. It is a magnificent building with its cavea with three sections and six vaulted entrances, its orchestra exceeding the size of a semicircle, and a stage building with three doors and six windows.

* 2020 yılından itibaren 12 aylık kazı statüsüne alınan Prusias ad Hypium antik tiyatrosu kazıları, 2013 yılından bu yana devam eden kazılar, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri ile Konuralp Müzesi başkanlığında, Düzce Üniversitesinin bilimsel koordinatörlüğünde, Düzce Belediyesi ve Türk Tarih Kurumunun destekleri ile sürdürülmektedir.

** Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Düzce/TÜRKİYE, emreokan@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3838-6039

*** Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Düzce/TÜRKİYE, ahmetbilir@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7493-338X

**** Arkeolog, Türk Tarih Kurumu, Prusias ad Hypium Tiyatro Kazıları, Düzce/TÜRKİYE, dogusclskn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3996-4611

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

The first building stage of the theatre which shows both Greek and Roman features is probably dated to Late Hellenistic and the Early Roman Empire period. Therefore, this is one of the important transition theatres. Through some architectural elements and inscriptional evidences, it is understood that the theatre underwent a large-scale renovation in the 2nd century AD. In 2020 excavations, the exact plan of the theatre is revealed and documented. In this way, former plans and information about the theatre have definitely changed.

Keywords: Düzce, Konuralp, Kieros, Prusias ad Hypium, Theatre, Cavea, Scaenae Frons.

Giriş

Prusias ad Hypium kenti, Düzce ilinin 8 km kuzeyinde yer alan Konuralp Çiftelmarlar Mahallesi sınırlarında kalmaktadır. Kent, Bithynia Bölgesi'nin doğusunda, etrafı dağlarla çevrili bir çanağın kuzeyinde, güneydeki ovaya hâkim bir tepenin yamacında kurulmuştur (Fig. 1).

Prusias ad Hypium, Bithynia Birliği'ni oluşturan 12 kentten biridir¹. Herakleialı Memnon'a göre kent Herakleialılar tarafından kurulmuştur². Kent ilk kurulduğunda adı Kieros'tur³. Kieros adının kökeni için farklı görüşler ileri sürülebilir. İlk olarak, İS 3. yüzyılda İmparator Maximinus döneminde basılan kent sikkelerinde, bir yüzde imparator portesi diğer yüzde ise Kieros'un portesinin olması bu ismin Yunanistan'dan gelen bir kahraman olduğu fikrini desteklerken, British Museum'un sikke koleksiyonunda yer alan Antoninus Pius dönemi sikkesi üzerinde Tanrı Dionysos'un iki yanında Hypios ve Kieros'un nehir tanrıları olarak gösterilmesi, kentin erken döneminde kullanılan Kieros adını bir nehirden alınmış olduğunu göstermektedir (Fig.2)⁴. Perrot, Kieros adını Yunanca ve Latince hızlı hareket eden anlamındaki χίω ve cicio fiilleriyle ilişkilendirerek Kieros'un bir nehir adı için uygun olduğunu belirtir.

Kuruluşundan itibaren uzun bir süre Herakleia Pontika kentinin egemenliğinde kalan kent, Bithynia Kralı I. Prusias (İÖ 218-182) tarafından Tios şehri ile birlikte Bithynia Krallığı sınırlarına katılmıştır. I. Prusias'ın Bithynia Bölgesi'nde kendi adını verdiği üç şehirden biridir ve Hypios (günümüz Melen) Nehri yanında/yakınındaki Prusias anlamına gelen Prusias ad Hypium (Yun. *Prusias pros to Hypio*) adını almıştır⁵. Nehir adından farklı olarak Hypios adının kentin yamacına yerleştiği dağın adı olduğunu söyleyen ilk ve tek kaynak Plinius'tur⁶. İlk kurulduğu günden itibaren kesintisiz yerleşim gösteren kent 1323 yılında Osman Bey'in uçbeylerinden Konuralp Gazi tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Osmanlı Dönemi'ndeki adı Üskübü'dür⁷. Sonradan Konuralp adını almış ve günümüze de bu isimle gelmiştir.

1 Yaşlı Plinius'un Bithynia'da var olduğunu söylediği 12 kent (civitas) şunlardır: Caesarea Germanica, Apsamea-Myrleia, Prusa ad Olympum, Prusias ad Mare, Nikaia, Nikomedia, Prusias ad Hypium, Iuliopolis, Bithynion-Claudiopolis, Creteia-Flaviopolis, Khalkedon ve Byzantium. Bk. Doğancı 2013, 167-186.

2 Memnon'un Herakleia Tarihi (Peri Herakleias) adlı eserinin Türkçe çevirisi için bk. Arslan 2007.

3 Perrot-Guillaume 1872, 21; Memnon da Kieros adının nehir adı olduğundan bahsetmektedir; Arslan 2007.

4 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11182>

5 Kral I. Prusias'ın Biathynia Bölgesi sınırları içinde kendi adını verdiği iki kent daha olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri Prusias ad Mare (Gemlik) diğeri ise Prusias ad Olympum (Bursa) dur. Prusias Pros Hypio ise Roma egemenliğine geçtiği andan itibaren Prusias ad Hypium olarak değişir. Karakuş 2017, 242; IK 27, 1-3.

6 Plin. *nat. Hist.* V, 43.: "...*quae prius Olbia et Prusias, item altera sub Hypio monte.*" Bk. Doğancı 2013, 177.

7 1870 lerin sonlarında kenti gezen Perrot, Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce kentin kurulu olduğu yamaçlarda üzüm yetiştiriciliği ve şarap üretimi olduğundan bahsederken, yerleşimin adının Eskibağ olduğunu

Halk arasında “kırk basamaklar” adıyla bilinen tiyatro yapısının ima ve summa caveası ile sahne binası büyük oranda korunarak günümüze ulaşmıştır. Tiyatro özellikle Osmanlı Dönemi’nden itibaren yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Orkestra kısmı bahçe olarak kullanılan bu yapının taşları, başka yapıların inşasında devşirme olarak kullanılmış ya da para karşılığı satılmıştır. Buna rağmen, devam etmekte olan kazılarda, media cavea hariç büyük oranda sağlam şekilde ortaya çıkarılan tiyatro, yalnızca Bithynia Bölgesi’nin değil Anadolu’nun da iyi korunmuş tiyatrolarından biridir.

Bu makalenin amacı, son kazıların ortaya koyduğu veriler ışığında, Prusias ad Hypium tiyatrosunun genel mimari özelliklerini yeniden değerlendirerek, yeni gözlemleri bilim dünyasıyla paylaşmaktır. Bu kapsamda, tiyatronun 2017-2020 yılları arasında kazılarla ortaya çıkarılan kısımları konu kapsamına alınmıştır. Buna göre hem kendi konteksti içinde değerlendirilmiş hem de mimari özellikleri ve bezeme elemanları bakımından çağdaş tiyatrolar ile karşılaştırılarak genel yapısı hakkında yeni görüşler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kent ve Tiyatro Üzerine Yapılan Çalışmalar

Prusias ad Hypium tiyatrosu için G. Perrot’un ayrı bir yeri vardır. 1860’lı yıllarda, Karadeniz Ereğli (Herakleia Pontika) kentinden Düzce’nin kıyı yerleşimi olan Akçakoca’ya (Akçe Şehir) gelen Perrot, buradan kara yolu ile Üskübü’ye gelmiştir. Üskübü’nün o zamanki durumundan da bahseden Perrot, özellikle antik kentin korunagelmış en görkemli yapısı olan tiyatro üzerinde ayrıntılı durmuştur⁸. Perrot’un ekip arkadaşı olan mimar Edmond Guillaume tiyatronun mevcut halinin detaylı bir rölövesini çıkarmış, bazı noktalarda küçük sondaj çalışmaları gerçekleştirerek, hem sahne binasının temelini araştırmış hem de summa caveanın üst kısmında var olduğunu iddia ettiği porticusun bulunduğu alanı açığa çıkarmıştır (Fig. 3-4)⁹. Perrot, ima caveayı görmediği ya da bulamadığı için tiyatroyu iki cavealı olarak tanımlamış, Roma tiyatrosunun temel özelliği olan yarım daire orkestra formu ve tiyatro planını ortaya koymuştur (Fig. 3).

Kent ve tiyatro üzerine bilgi veren bir diğer araştırmacı ise yakın dönemde kentteki neredeyse tüm yazıtları incelemiş olan W. Ameling’dır. Ameling, kentten bahsederken, Perrot gibi ilk adının Kieros olduğunu, İÖ 279 yılından önce var olduğunu, İstanbul Antika Pazarında Prusias nekropolünden çıkmış olduğu ileri sürülen bir Greko-Pers stili phialeden yola çıkarak kentin bir süre Pers egemenliğinde¹⁰ ve daha sonra bir süre Herakleia Pontika kenti egemenliğinde

belirtir. Üskübü adı olasılıkla Eskibağ adının değişmiş versiyonudur. Bk. Perrot-Guillaume 1872, 21; Ali Ertuğrul ise Osmanlı metinlerinden yola çıkarak, Üskübü’nün “Üsküb’e Mansup” anlamında ya da güneyindeki ovayı izleyen coğrafi konumu sebebiyle Latince izlemek ve gözlemek anlamındaki skopje kelimesinden türemiş olduğunu ifade etmektedir. Bk. Ertuğrul- Dursun, 2014, dipnot 4; Charles Texier de Uskubi olarak tanımladığı ismin Eski Bağ adından gelmiş olduğunu belirtmektedir. Texier 2002, 140.

8 Perrot-Guillaume, 1872, 24.

9 Perrot-Guillaume, 1872, Lev. 1-2.

10 Ameling 1985, 1; Herodotos (I, 28), Kilikia ve Lykia dışında kalan Lydia, Phrygia, Mysia, Mariandynia, Khalyb, Paphlagonia, Thynia ve Bithynia ile Karia ve Dor halklarının Perslere boyun eğdiğini belirtir; kentteki Pers hakimiyeti için bk. Sayar 2020, 4; Bu arada kent içinde yapılan kazılarda Kimmer, Lydia ya da Pers hakimiyetini gösteren bir arkeolojik veriye rastlanmamıştır ancak İstanbul Antika Pazarında, Prusias Nekropolünden çıktığı bilinen ve İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Greko-Pers stilinde metal kaplardan oluşan bir buluntu grubu, Pers hakimiyetinin bir kanıtı olabilir. Bk. Treister 2010, 231, dipnot 88; Phiale ile birlikte bulunan gümüş

kaldığını belirtir¹¹. Herakleia Pontika'nın İÖ 6. yüzyılda Yunanlı göçmenlerce kurulmuş olduğu doğru kabul edilirse, İÖ 5. yüzyıl, Kieros'un kuruluşu için olası bir tarihtir. Domitianus döneminde basılan kent sikkeleri üzerinde yer alan, ayakta duran Herakles betimi ve Yunanca “τόν χτιστήν προουσίς” (kentlin kurucusu) ifadesi, Herakleia Pontika ile olan bağını göstermesi açısından önemlidir¹². Ameling, oturma sıralarının üçte birinin ve scanae fronsunun büyük kısmının korunmuş olduğunu belirttiği tiyatronun İS 1. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiğini, 2. ve 3. yüzyıllarda ise elden geçirildiğini ifade etmektedir¹³.

Anadolu'daki tiyatrolar üzerine çalışma yapan bir diğer araştırmacı Daria de Bernardi Ferrero ise Prusias ad Hypium tiyatrosu hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir¹⁴. Ferrero, Prusias ad Hypium tiyatrosunun, Yunan tiyatrolarına özgü mimari özelliklerini kaybetmemesi ve Roma Dönemi özelliklerini de barındırması nedeniyle Geçiş Dönemi tiyatrosu olduğunu belirtir¹⁵. Ferrero'ya göre, İÖ 1. yüzyıl başından İmparator Domitianus Dönemine kadar devam eden süreçte yapılan binalar Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi arasında geçiş özellikleri taşımaktadır. Ferrero, ortaya koyduğu planda Prusias ad Hypium tiyatrosunun iki kenarda rampalı girişlere sahip olduğunu belirtmektedir (Fig. 5)¹⁶. Frank Sear ise, Ferrero'nun vermiş olduğu bilgileri temel alarak, Prusias ad Hypium tiyatrosu hakkında özet bilgiler vermiştir¹⁷. Tiyatrolar üzerine yakın zamanda kapsamlı bir çalışma ortaya koyan H. P. Isler ise Prusias ad Hypium tiyatrosunda Sear gibi Ferrero'nun ortaya koyduğu planı temel alır. Yapının Yunan tipi tiyatro olduğunu, yerel taştan yapıldığını belirtirken Ferrero gibi yapının Hellenistik kökenli olduğunu kabul eder¹⁸.

İlk bilimsel kazıların başladığı 2013 yılına kadar, oldukça metruk bir halde kalmış olan tiyatro, bu zamana kadar yaklaşık 22 evin yer aldığı bir mahalle olarak kullanılmış, bu evlerin ortasında kalan orkestra bölümü cavealara ait basamak bloklarıyla sınırlandırılarak tarım yapılan bir bahçe işlevi görmüştür (Fig. 6). Bu uygulamalar, tiyatroya büyük zarar verse de ima caveanın neredeyse tam olarak korunmasını sağlamıştır.

Prusias ad Hypium tiyatrosunda bilimsel nitelikli arkeolojik kazılar ilk kez 2013 yılında Konuralp Müzesi Başkanlığında ve Düzce Üniversitesi Arkeoloji Bölümünün bilimsel danışmanlığında başlamıştır. 2013-2015 yılları arasında tiyatronun doğu ve batı media cavea vom-

eserler için bk. Bothmer 1984, 47, fig. 75; Michels, Bithynia Bölgesi'nin resmi olarak Hellespontos Phrygiası Sarraplığı'na bağlı olduğunu ancak asla Pers etkisinde kalmadığını belirtir ve Düzce'de bulunan Pers etkili kapların, kenti Persileştirmek için kentlin şefine gönderilmiş hediyeler olabileceğini belirtir. Bk. Michels 2017, 41-42.

11 Ameling 1985, 1.

12 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/623>; Ameling, Kieros'a giden Herakleialılar'ın, Megaradan kendi kurumlarını ve ayrıca Herakleia'nın kuruluşuna yardım eden Boiotialılar'ın da Kieros'a Thebais ve Dionysias gibi phyle isimlerini getirdiklerini ifade etmektedir. Bk. Ameling 1985, 2.

13 Ameling 1985, 13.

14 Ferrero 1990, 115-128.

15 Ferrero 1990, 115.

16 Ferrero 1990, 117.

17 Sear 2006, 359.

18 Isler 2017, 641-642.

toriumları ile batıdaki aditus maximusun girişi açığa çıkarılmış, orkestrada yapılan bir sondajla bu alanın yaklaşık 5 m'lik bir dolgu altında kaldığı anlaşılmıştır¹⁹. 2017-2020 yılları arasında ise tiyatronun batı bölümünün tamamı dâhil, ima caveanın büyük kısmı, birinci diazoma ile sahne binasının batı bölümünde çalışmalar yoğunlaştırılmıştır.

Tiyatro

Cavea

Prusias ad Hypium tiyatrosunun caveası, güneydeki ovaya hâkim tepenin üst kısmındaki doğal yamacın üzerine oturtulmuştur. Cave üç bölümden (ima, media, summa) oluşmaktadır. Caveanın inşasında, tiyatronun oturduğu yamacın yapısı etkili olmuştur. Tiyatro doğusunda ana kaya zemine otururken, batıda, irili ufaklı şekilsiz taşlardan oluşan toprak harçlı bir dolgu ve bu dolgu içine yerleştirilmiş dikdörtgen kumtaşı bloklar, cavea basamaklarına temel oluşturmaktadır (Fig. 7)²⁰. Doğu ve batı uçlarda ise tiyatro, tonozlu girişler üzerinde yükselmektedir. İma ve summa caveada oturma sıraları görülürken, media caveanın neredeyse tüm oturma blokları zaman içinde yerinden sökülüştür²¹. Mevcut cavealarda basamak yükseklikleri ortalama 37-39 cm, derinlikleri ise 77-80 cm arasında değişirken, basamaklar üzerinde oturlan kısmın derinliği 35 cm'dir. Basamaklar 25 cm yükseklikten sonra içbükey şekilde dışa doğru açılan, 10 cm yükseklikte köşeli profile sahiptir (Fig. 8)²².

Üst bölümü tamamen ortaya çıkarılan ima cavea 9 cuneusa ayrılmıştır (Fig. 9)²³. Media caveanın oturma sıralarına ait blokların tamamı sökülümüşse de başlangıç ve bitiş noktaları bilindiği için yapılan ölçümlerde media caveanın yaklaşık 16 oturma sırasına sahip olduğu anlaşılmıştır (Fig. 9). En üstte yer alan summa cavea ise mevcut haliyle 17 oturma sırasından oluşmaktadır²⁴. Summa caveanın üst kısmında yapılacak kazılar, bu sayının artmasını sağlayabilir. Tüm basamak blokları yerel kireçtaşından yapılmış caveada, her bir cuneinin başı ve sonunda kabartma şeklinde, farklı stillerde ve kalitede işlenen aslan (griffon ?) ayakları vardır (Fig. 8). Her bir scalae basamağı, oturma sırasıyla aynı bloğa oyularak yapılmıştır ve 68-73 cm arası değişen genişliğe sahiptir. Tiyatronun cavea çapı ile ilgili olarak Ferrero 96 m ve Sear 97 m ölçüsünü verirken, tarafımızdan yapılan cavea restitüsyonuna göre bu ölçü 95 m olarak hesaplanmıştır (Fig. 9).

İma caveaya doğu ve batıdan, iki adet Roma tipi aditus maximus ile giriş yapılmaktadır. Prusias

19 Ayengin 2014, fig. 384-387, fig.6-8.

20 Bu özelliği Ankyra tiyatrosu ile benzerlik göstermektedir. Bk. Kadioğlu 2004, 2.

21 İS 3. yüzyılda yapıldığı düşünülen kent surlarında tiyatro basamaklarının da kullanılmış olması, tiyatronun en erken 3. yüzyılda işlevini yitirdiğini göstermektedir.

22 Benzer ölçülere ve profile sahip basamaklar Girit'teki Apta kent tiyatrosunda, bk. Kindeli-Chatzidakis 2016, fig. 10.9, 10.10, 10.11; ayrıca Sparta Tiyatrosu bk. Woodward-Hobling 1923-1925, 125, fig. 6; Megalopolis ve Epidaurus tiyatrolarında da görülür. Bk. Rosseto-Sartorio 1994, II, 209.

23 Ferrero tarafından çizilen planda, cunei analemma duvarından itibaren başlamaktadır. Sear ise Prusias ad Hypium tiyatrosu hakkında verdiği bilgilerde tamamen Ferrero'nun planını temel almıştır. Sear 2006, 359; ancak gerek plan olarak gerekse de mimari elemanlar açısından Ferrero'nun çizimi gerçeği yansıtmamaktadır. Yapı olasılıkla mevcut kısımlar ve yapının bir yamaca yaslı olması göz önüne alınarak, Ferrero tarafından bir Yunan tiyatrosu olarak yorumlanmış ve planı bu yoruma göre çizilmiştir, Ferrero 1970, 125-132.

24 Sear, Ferrero'nun planından yola çıkarak bu sayıyı 16 olarak vermiştir Bk. Sear 2006, 359.

ad Hypium tiyatrosunda hem batıda hem de doğudaki aditus maximus sağlam kalmıştır ve batıdaki aditus maximustan anlaşıldığı kadarıyla, bu tonozlu geçitlere yaklaşık 3 m x 3.70 m ölçülerinde, dört basamakla inilen, tabanı taş döşeli ve üzeri tonozlu (tonoz günümüze ulaşmamış olsa da izleri mevcuttur) bir avludan girilmektedir (Fig. 10). Sağlam şekilde açığa çıkarılmış olan batı aditus maximus 2.63 m x 2.62 m ölçülerinde ve 10.50 m uzunluktadır. Avlu ve koridorun tamamında kireçtaşı plakalardan yapılmış bir zemin kaplaması vardır. Ancak geçidin ortasından orkestraya kadar olan kısımda bu kaplama sökülüştür²⁵. 2020 yılı çalışmalarında, aditus maximustan yaklaşık 20 cm yükseklikteki bir basamakla orkestraya giriş yapıldığı anlaşılmıştır. Ancak taş plaka kaplı olduğu düşünülen orkestranın genel durumunu görebilmek için bu alanın tamamen açılması gerekmektedir. Batı aditus maximusun orkestraya açılan çıkış bölümünde, kilit taşı üzerinde kabartma şeklinde kalkan ve etrafını çevreleyen çelenk motifi, bu tiyatronun spor müsabakaları ya da gladyatör gösterileri için de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir (Fig.11).

Tiyatronun media cavea bölümü ise en fazla tahrip olan kısımdır. Tiyatronun yerleşim alanı olarak kullanıldığı dönem içinde (Fig. 6), media caveanın oturma sıralarının tamamı sökülümüş, hem tiyatroda başka amaçlarla hem de kentteki diğer evlerin inşasında kullanılmıştır. 2020 yılına kadar media caveaya ait bir iz aranmış, 2020 yılı çalışmaları sırasında, media caveada diazomanın arkasındaki cephe duvarının üç adet dikme taşı ve duvar kaidesi sırası açığa çıkarılmıştır (Fig. 7). Böylece caveanın üç kısımdan oluştuğu kesinlik kazanmıştır. Yine aynı yıl içinde, media caveaya ait bir adet in-situ durumda oturma basamağı tespit edilmiştir. Media caveaya, ima caveada olduğu gibi hem doğuda hem de batıda “L” planlı vomitoriumlar ile ulaşılmaktadır (Fig. 12)²⁶. Batıdaki media cavea vomitoriumunun kuzey-güney koridoru 3.65 m genişlik ve 5.35 m uzunlukta, doğu-batı koridoru ise 3.80 m genişlik ve 7.30 m uzunluktadır. Bu tonozlar doğrudan 1.90 m genişlikte ve düzgün işlenmiş dikdörtgen formda taş plakalar ile döşenmiş birinci diazomaya ulaşmaktadır (Fig. 13). Son kazılar ile ima caveanın son basamağı ile diazoma döşemesi arasında 26 cm genişlikte ve üzerinde zıvana deliklerinin yer aldığı bir kanal tespit edilmiştir. Bu kanal olasılıkla diazoma ile ima caveayı ayıran korkulukların oturduğu bölümdür. Media caveada diazomanın arka duvarından (podium duvarı) geriye yalnızca 20 m’lik bir bölüm kalmıştır (Fig. 14). Media caveada merdivenler (scalae) her dört yatay podium bloğu arasına gelecek şekilde yerleştirilmiş, böylece ima cavea aynı sayıda cuneusa sahip olması sağlanmıştır (Fig. 9). Bu merdivenler, Ferrero’nun da belirttiği gibi, Kibyra ve Ephesos tiyatrolarına benzer şekilde, önce dik sonra eğime uygun şekilde yerleştirilmiş basamaklardan oluşmaktadır²⁷. Hem doğu hem de batı media cavea vomitoriumları, özellikle Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde üzerlerine inşa edilen evler nedeniyle büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu evlerin kalıntılarını bugün de görmek mümkündür.

25 Burada yapılan sondaj çalışmalarında ele geçen seramiklerin geç antik çağa (İS 4-5. yüzyıllar) ait olması, buradaki tahribatın söz konusu dönem içinde gerçekleştirilmiş olduğunu göstermektedir.

26 Anadolu’da L Planlı vomitoryumlara sahip tiyatrolar arasında Alinda Tiyatrosu, bk. Sağnak 2017, 85-87; Hierapolis Tiyatrosu (bk. Sağnak 2017 113-118; Ferrero 1990.) ve Prusias ad Hypium tiyatrosuna yapısal olarak en çok benzeyen tiyatrolardan biri olan Kibyra Tiyatrosu (bk. Sağnak 2017, 123-125; Yılmaz 2009, 105-107; Özdilek 2016, 139-185.) ve Nysa Tiyatrosu (Sear 2006, 74) sayılabilir.

27 Ferrero 1990, 117-118.

Tiyatronun sahne binası ve ima cavea dışında günümüze kadar büyük oranda sağlam ulaşan bir diğer kısmı summa caveadır. Summa caveanın yaklaşık 3/2 si korunmuştur (Fig. 15). Summa cavea blokları çok uzun süre hava ile temas ettiği için üzerinde oluşan patina tabakası nedeniyle, orijinal rengini kaybetmiş ve gri bir renk almıştır. Summa caveanın mevcut oturma basamakları, yer yer eksik bloklar olmasına rağmen büyük oranda korunmuş olan cavea, en altta podium duvarından başlayarak, en üstte yer aldığı düşünülen porticusa kadar korunmuştur. Yapılan hesaplama göre summa cavea yaklaşık 17 basamaktan oluşmaktadır. Ancak bu alanda henüz kazı yapılmadığı için bu sayı kazı tamamlandıktan sonra kesinlik kazanacaktır. Tiyatronun batısında, summa caveaya çıkılan koridorun başlangıç tonozu, birkaç küçük çatlak dışında sağlam şekilde ortaya çıkarılmıştır. Ancak ne yazık ki, 26 m uzunluktaki koridorun ikinci diazomaya çıkışı sağlayan “L” planlı kısma kadar olan doğu-batı yönlü tonozu çökmüştür (Fig. 16). Başlangıç tonozundan anladığımız kadarıyla bu koridor eğimli değil, merdivenlerle yükselen bindirme teknikte yapılmış 5 adet tonozla yapılmış olmalıdır. Summa caveanın mevcut olan kısmından yola çıkarak 18 cuneusa ayrılmış olduğu hesaplanmıştır (Fig. 9).

30°lik bir eğime sahip olan theatron kısmının, özellikle batı bölümünde yapılan kazılarla elde edilen veriler sayesinde restitüsyon önerisini yapmak mümkün olmuştur (Fig. 17). Yapılan röleve ve restitüsyon çalışmaları sonucunda Prusias ad Hypium tiyatrosunun yaklaşık 9500/10000 kişi kapasiteli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analemma

Tiyatronun analemma duvarları ile ilgili en net veriler batı bölümünde tespit edilmiştir. Buna göre, tiyatronun analemma duvarları düzgün kesilmiş dikdörtgen kireçtaşı bloklardan isodomik tarzda inşa edilmiştir (Fig. 18). Analemma duvarı en batıda, tiyatroyu dıştan çevreleyen kalın bir çevre duvarı ile birleşmektedir. Bu bölüm, güneyden kuzeye doğru summa caveayı ve vomitorium tonozunu destekleyen, içi harçlı molozla dolu, iri kumtaşı blokların çevrelediği odacıklardan oluşmaktadır (Fig. 19). Analemma duvarının, çevre duvarı ile birleştiği ve en yüksek seviyesine (yaklaşık 20 m) ulaştığı noktada, summa cavea vomitoriumunun batısında, görsel amaçla yapılmış kemerli bir niş bulunmaktadır. Kazısı tamamlanmadığı için yüksekliği bilinmeyen nişin genişliği 150 cm, derinliği ise 65 cm'dir. Yarım daire bir kireçtaşı bloğun destek olduğu kemer taşları, dış yüzeyde, tiyatronun tüm kemer ve tonozlarında olduğu gibi üç fascialı bir profile sahiptir. Kemerin doğu ve batısında en alt taşları, devamındaki analemma duvar bloğu ile birlikte şekillendirilmiştir. Summa cavea vomitoriumunun giriş kısmına yakın, devam eden tonozun çökmüş olan taşları arasında oturma basamaklarının olması caveanın bu noktaya kadar devam ettiğini göstermektedir ki bu durum Fig. 17 ve 18'deki restitüsyon önerisinde gösterilmiştir.

Orkestra

2017 -2020 yılları arasında büyük kısmı açığa çıkarılan ima cavea ve aditus maximi, Prusias ad Hypium tiyatrosunda orkestranın yarım daireyi aşan formda olduğunu göstermiştir (Fig. 9). Tam olarak ortaya çıkarılmamış olmasına rağmen, daha önceki araştırmacılar orkestranın

çapını 22 m olarak hesaplamıştır²⁸. Bu boyutuyla, yakın coğrafyadaki Ankyra Tiyatrosu'ndan geniştir²⁹. 2020 yılı sonunda, batı aditus maximusun kazısının tamamlanmasıyla birlikte, tonozdan orkestraya 20 cm yükseklikteki bir basamak ile inildiği görülmüştür. 2021 yılında orkestra alanında yapılacak kazılarla kesin sonuç elde edilecektir. Bunun yanında, ima caveanın orkestra ile birleşimi bilinmemektedir. Bu konu ancak orkestra üzerindeki dolgu ortadan kalktığında açıklığa kavuşacaktır. Anadolu'da benzer şekilde yarım daireyi aşan orkestraya sahip tiyatrolar arasında Elaiussa-Sebaste Tiyatrosu³⁰, Kaunos³¹, Kibyra³², Hierapolis³³ tiyatroları örnek gösterilebilir.

Sahne Binası

Prusias ad Hypium tiyatrosunun sahne binası, etrafına inşa edilen evlerin yarattığı tahribata rağmen, büyük oranda korunmuştur. Özellikle doğu bölümü çatı seviyesine kadar ayakta kalmış olduğundan binanın genel planını oluşturmak ve cephe görünüşüne dair restitüsyon önerebilecek kadar veriye ulaşmak mümkün olmuştur (Fig. 20). Tek katlı olduğu düşünülen sahne binası mevcut haliyle 50 m uzunluk, 12 m genişlik, 6 m yükseklikte ve rektilinear forma sahiptir. Tamamı, kireçtaşı bloklardan, analemma duvarına benzer isodomik tarzda inşa edilmiştir. Sağlam kalmış doğu bölümünde, dış cephedeki iki adet pencere ve bir adet kapıdan anlaşıldığı kadarıyla sahne binası üç kapı (1 valva regia, 2 porta hospitale) ve altı adet pencereye sahiptir³⁴. Scaenae frons iki kenardan kanatlarla (Lat. Basilica, Yun. Parascenium) sınırlandırılmıştır (Fig.21).

Batı bölümdeki kazılardan anlaşıldığı kadarıyla sahne binası ile theatron arasında 3.70 m genişlikte parodoslar yer almaktadır. Batı parodosta yapılan kazılarda, koridorun dikdörtgen şekilli kireçtaşı bloklarla isodomik tarzda örülmüş duvarlarla sınırlandırıldığı görülmüştür. Ayrıca özellikle sahne binası duvarı sağlamlaştırılmak amacıyla temelinde kullanılan kumtaşı bloklar yaklaşık 10 cm kadar dışa doğru çıkıntılı yerleştirilmiştir³⁵. Hem doğuda hem de batıda, aditus maximus üzerinde yer alan kareye yakın planda yapılmış ve plaka taş döşeli tribunalia alanlarına, parodostan açılan merdivenlerle giriş yapılmaktadır. Bu alanların varlığı, tiyatrodaki, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi içinde, tiyatro performansları dışında farklı gösterilerin de yapıldığını göstermektedir (Fig.22).

28 Sear, Ferrero'yu baz alarak bu ölçüyü vermiştir. Bk. Sear 2006, 359.

29 Ankyra tiyatrosu 12.5 m çapında orkestraya sahiptir. Bk. Kadioğlu 2004, 4.

30 Sağnak 2017, 107; Schneider 2008, 35.

31 Yılmaz 2009, 43; Ögün 2001, 53.

32 Sağnak 2017, 123-125; Sear 2006, 332, plan 324.

33 Ceresa 2002, 53; Sağnak 2017, 114; Sear 2006, 338.

34 Bu durum beş kapılı Anadolu geleneği ile uyuşmamaktadır. Bk. Kadioğlu 2004, 7; ayrıca scaenae frons tipleri için bk. Sear 2006, 83-87; Isler de yapının sahne binasının üç kemerli kapı ve altı kemerli pencereye sahip olduğunu belirtmektedir. Isler 2017, 641-642.

35 Laodikeia Tiyatrosunun da parodosu isodomik tarzda kesme bloklardan oluşmaktadır ve doğu parodos duvarının dayanıklılığını arttırmak için en alt sıradaki blokların 14 cm dışa doğru çıkıntılı yapıldığı görülmüştür. Bk. Şimşek-Sezgin, 2011, 183.

Henüz kazısı tamamlanmadığı için genel planı hakkında kesin bir şey söylemek zor olsa da batı parodosta yapılan kazılar sırasında bulunmuş ve mermerden yapılmış kompozit sütun başlığı ile toruslarında defne yaprağı ve üç noktali sarmal motifi bulunan Attik-Ion sütun kaidesi ile farklı mimari elemanlar, tiyatronun scaenae fronsundaki dekorasyon hakkında fikir vermektedir (Fig.23)³⁶. Ayrıca sahne binası içindeki dolguda ionik tarzdaki sütun başlıklarının varlığı ve bu başlıkların kompozit başlıklara oranla daha küçük boyutlu olması, scaenae frons dekorasyonunda iki farklı düzenin kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Sahne binası ile orkestra arasındaki orana bakıldığında, Vitruvius tarafından belirlenen Yunan tiyatrosu oranlarına uyduğu söylenebilir³⁷. Bu da, tiyatronun Hellen oranlarını koruduğunu göstermektedir.

Kazısı tamamlanmadığı için proskenion hakkında bir şey söylemek zordur ancak sahne binasının arşitrav blokları üzerindeki bir yazıttan anlaşıldığı kadarıyla İmparator Hadrianus döneminde M. Iulius Proklos isimli bir Prusiaslı'nın İmparator Rahipliği unvanına yükseltilmesi onuruna sahne binasının proskenionunu ve bazı heykelleri yaptırdığı bilinmektedir³⁸. Bu yazıtın bize verdiği bilgi önemlidir ancak sahne binasının tamamının mı Hadrianus döneminde yapıldığı ya da bir onarımın mı söz konusu olduğuna cevap vermek şu aşamada mümkün değildir. Ancak batı parodos içinde bulunan kompozit sütun başlığına baktığımızda sahne binası dekorasyonunun Hadrianus Dönemi'ne atfedilmesi mümkün görünmektedir³⁹. Ferrero Prusias ad Hypium tiyatrosunun sahne binasının Ephesos tiyatrosu sahnesinin genişletilmiş oranlarına sahip olduğunu belirtmektedir⁴⁰.

Tiyatronun Evreleri

Prusias ad Hypium tiyatrosu, olasılıkla Hellenistik Dönemde inşa edilmiş olmalıydı. Tiyatronun yamaca yaslı olması, caveanın sahne binasından yüksek ve güneydeki ova manzarasına hâkim konumu, orkestranın yarım daireyi aşan formu ve cavea ile sahne binasının ayrı konuşlandırılması ve ayrıca ima caveada orta aks üzerinde klimaks yerine kerkis bulunması, Yunan tiyatrolarına özgü özellikler olarak göze çarpmaktadır. Özellikle tiyatronun batı bölümünde, tiyatro

36 Sahne binasındaki dolgu içinde yer alan yarım ve tam sütun gövdeleri nedeniyle, Prusias ad Hypium tiyatrosunun scaenae fronsunda bu tip sütunların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sear, en erken (İÖ 4-3. yüzyıllar) scaenae fronslarda kullanılan sütunların yarım sütun ya da pilaster sütunlar olduklarını ancak İÖ 1. yüzyıldan itibaren serbest duran sütunların dekorasyonda yer almaya başladığını belirtir. Sear 2006, 83.,

37 Bu oranlar Yunan tiyatroları için bir yarıçap, Roma tiyatroları için yarım yarıçaptır. Bk. Kadioğlu 2004, 6.

38 Adak 2021, 95-100.

39 Kompozit başlık mevcut haliyle 65 cm yüksekliğe ve 70 cm genişliğe sahiptir. Bu başlık kalathos üzerinde iki sıra akanthus yaprak dizisine sahiptir. Akanthus yaprakları üzerindeki derin kanallar yuvarlak yaprak uçlarına kadar uzatılmıştır. Başlığın üç yumurtadan oluşan ekhinus kısmında ise, yumurtalar ve yumurta çerçeveleri arası oldukça derin işlenmiş ve yumurtalar arasındaki oklar belirgin biçimde gösterilmiştir. Üç yapraklı köşe palmetleri oldukça detaylı bir işçiliğe sahiptir. Akanthus yapraklarının formu, Laodikeia Kuzey Tiyatrosunda bulunan korinth başlıklarıyla benzerdir. Laodikeia örnekleri bu özellikleri nedeniyle korinth başlıklarını Geç Hadrian-Erken Antoninler Dönemine tarihlemektedir. Bk. Şimşek-Sezgin, 2011, 183. Ayrıca, Prusias ad Hypium kompozit başlığı Efes Agorasında bulunmuş olan Geç Hadrian-Erken Antoninler dönemi kompozit başlıkları ile benzerlik göstermektedir. Bk. Başaran 1999, 22-23, fig. 14-15.

40 Ferrero 1990, 119.

çevre duvarının dışında yapılan kazılarda Hellenistik döneme tarihlenebilecek siyah firnislî seramik örneklerinin varlığı (Fig.24) tiyatrodan ziyade kentin erken evresine işaret etmektedir.

Perrot, Fererro, Sear ve Isler gibi araştırmacıların tiyatronun ilk inşa tarihi üzerine öne sürdükleri İÖ 1. yüzyıl sonu-İS 2.yüzyıl arasındaki tarih, yapının mimari özellikleri dışında, Fig. 25'te görülen kırmızı astarlı Roma seramikleri⁴¹ ile de doğrulanmaktadır ki çoğunlukla İÖ 1. yüzyıl sonu ile İS 2. yüzyıl arasına tarihlenen bu seramikler, tiyatronun söz konusu tarihler içindeki inşa ve kullanım süreçlerinin en önemli kanıtlarıdır.

Ancak, yapının mevcut durumu, Hellenistik tiyatronun Roma Dönemi'nde genişletildiğini göstermektedir. Özellikle batı ve doğu bölümün tonozlar üzerinde yükseltilmiş olması bu fikri desteklemektedir. Ayrıca hem tonozlar hem de sahne binasındaki kapı ve pencerelerin kemer taşlarının üç fascialı profilleri ile tonoz ve kemerlerin oturduğu kemer yastıklarının kyma recta ve kyma reversadan oluşan basit profillerinin benzer olması, inşa süreçlerinin çağdaş olduğuna işaret eden unsurlardır. Bunun yanında, summa caveada, oturma basamaklarındaki aslan ayaklarının tam işlenmemiş olması da, bu bölümün tonozların inşa edildiği düşünülen İS 2. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir ki, Fererro da tiyatrodaki izleyici sayısını arttırmak için caveanın, Kibyra, Alabanda, Miletos, Ephesos ve Nysa tiyatrolarında olduğu gibi, Roma Dönemi'nde genişletildiğini belirtmektedir⁴².

Yukarıda bahsedilen Proklos yazıtı ise sahne binasının da Hadrianus Dönemi'nde yeniden inşa edildiğini ya da onarımdan geçtiğini göstermektedir. Sear⁴³ sahne binasının İS 3. yüzyılın ilk yarısında yeniden dekore edildiğini söylese de, bu tarih sahne binasının dekorasyonu için oldukça geç bir tarihtir. Proklos yazıtı ve kompozit başlık Hadrianus Dönemi'ni işaret etmektedir.

Tiyatronun batı parodosunda, 2017 ve 2018 yılı kazılarında tespit edilip açığa çıkarılan ve koridoru enlemesine kapatan bir duvar ve duvarın oturduğu tabaka, tiyatronun kullanımının sona erdiği dönemi göstermektedir. Ortalama 1.18 m yükseklikte korunmuş olan duvar, parodos koridorunda, yaklaşık 50 cm yükseklikteki bir toprak tabakanın üzerine oturmaktadır. Bu toprak tabaka içinden ele geçen İmparator Probus (İS 276-282) sikkesi tarihlleme için önemlidir. Bu tarihte tiyatro kullanımında olmamalıdır. Bunun nedeni, İS 3. yüzyılın özellikle ikinci yarısına damgasını vuran Goth tehlikesi olabilir. Söz konusu dönemde birçok kenti yakıp yağmalayan bu barbar kavimlerin kente ulaştığı bilinmemekle birlikte, kentin etrafı aceleyle inşa edilmiş bir sur sistemi ile çevrelenmiştir, bu sebeple bu dönem içinde kentte kültürel faaliyetlerin kısıtlandığı ya da sonlandığı düşünülebilir.

Bu ilk katmanın üzerinde yer alan ve yukarıda bahsedilen toprak harçlı ve şekilsiz taşlar ile devşirme mimari elemanlar kullanılarak inşa edilmiş olan duvar (Fig.26) ise alt seviyesinde bulunan İmparator Arkadius (İS 395-408) sikkesi ile tarihlenmektedir. Duvarın doğusunda ve güneyinde daha az korunmuş ancak aynı yapıya ait olduğu anlaşılan duvarlar bulunmuştur. Tüm bu duvar kalıntılarının oluşturduğu yapının içinde yapılan kazılarda, sağlam olan batı

41 Aydın-Okan 2021.

42 Fererro 1990, 116.

43 Sear 2006, 359.

duvarın önünde, kireç içinde kesilmiş hayvan kemikleri ile kemik bir oyun taşı ele geçmiştir. Kemikler üzerine yapılan inceleme ve alandan ele geçen kemik obje ve seramikler⁴⁴ Geç Antik Çağ'da bu yapının bir kemik işleme atölyesi olarak kullanıldığını göstermektedir⁴⁵. 2020 yılı kazıları sırasında, sahne binasının batısında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan ve sahne binasının mimarisinden faydalanılıp taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiş harçlı duvarları sahne binasını farklı büyüklükte odalara ayırmıştır (Fig. 27). Kuzey odanın girişini oluşturan iki parça duvardan batıdaki tamamen tuğla, doğudaki ise tuğla ve taş kullanılarak inşa edilmiştir. Duvarlar ortalama 1 m kalınlıktadır. Güneydeki odayı kuzeyden sınırlandıran ve daha iyi korunmuş olan duvar ise sahne binasının batı duvarındaki çıkıntı taş bloklar destek alınarak inşa edilmiştir. Yaklaşık 2.5 m uzunlukta ve 1 m genişlikteki duvar, taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Sahne binasının batı kanadı içindeki bu odacıklar içinde yapılan kazılar, parodos koridorunda ortaya çıkarılan duvarın işlevini kanıtlarcasına işlenmiş hayvan kemikleri (Fig. 28) ve bolca İS 4-6. yüzyıllar arasına tarihlenebilecek seramikleri ortaya çıkarmıştır.

Sahne binasının kullanım evresine yönelik önemli bir buluntu, kuzey odanın güneybatı köşesinde ortaya çıkarılan bebek mezarıdır (Fig. 29). Pişmiş toprak stroter ve ön kısmında bitkisel bir antefix bulunan taş bir kalipter (Fig. 30) kullanılarak yapılmış olan mezarın içinden tarihllemeye yardımcı bir buluntu ele geçmemiş olmasına rağmen aynı tabakada çok miktarda İS 4. yüzyıla (çoğunlukla I. Konstantin ve II. Julianus Sikkeleri) tarihli sikkenin varlığı, mezarın en erken bu yüzyılın başında yapılmış olduğunu göstermektedir.

Tiyatronun Kullanımı

Prusias ad Hypium tiyatrosu kullanımı açısından tipik bir Roma tiyatrosudur. Kültürel ve dini etkinliklerin yoğun olduğu Yunan tiyatrolarının aksine Roma tiyatroları, kültürel gösterilerden daha ziyade halkın ilgisini çekecek kanlı gösteriler ve spor müsabakalarına ev sahipliği yapmıştır. Bu durumu Prusias ad Hypium tiyatrosunda da görmek mümkündür. Bugün Konuralp Müzesi envanteri içinde bulunan bir mezar yazıtına göre, Yunanistan'dan gelen tiyatro topluluğuna üye Atinalı bir tragedya oyuncusunun (Tiberius Klaudius Philoksenos) Prusias'ta öldüğü ve gömüldüğü, yıllar sonra Korinthli bir meslektaşının (Isthmos), mezar taşına kabartma tiyatro maskı yaptırarak arkadaşı Philoksenos'u onurlandığı anlaşılmaktadır⁴⁶. Aphrodisias'ta bulunmuş bir yazıtta, Aphrodisiaslı bir pankreas boksörünün (M. Aelius Aurelius Menander) müsabakaya katıldığı kentler arasında Prusias ad Hypium'un da yer alması⁴⁷, bu maç için tiyatronun kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu kapsamda hem doğuda hem de batıda, aditus maximusların üzerindeki tribunalia (Fig. 22) bölümlerinin varlığı önemlidir.

44 Bu seramikler arasında yer alan İÖ 4-6. yüzyıllara ait beyaz hamurlu ve havuç formlu gövdeye sahip Herakleia Pontika üretimi amphoralar, kentin Geç Antik Çağ'da bile kurucu kenti olan Herakleia Pontika ile bağının kopmadığını göstermektedir. Bk. Okan- Bilir 2020, 333-356.

45 Okan-Bulut 2019.

46 Yazıtın çevirisi: "Atinalı, Tragedya sanatçısı Tiberius Claudius Philoksenos, 29 yıl 3 ay yaşadı. (Ben) Korinthli tragedya sanatçısı Isthmos (Bu mezarı) yeniledim", Bk. Karakuş 2017. 206-207; Ameling 1985, No.97.

47 İS 138-169 yılları arasına tarihlenen bu yazıtta sporcunun Bithynia'da Nikomedia, Nikaia, Prusias ad Hypium ve Claudiopolis kentlerinde ve daha pek çok kentte erkekler pankreas oyununu kazandığı yazmaktadır. Bk. Ameling 1985, 13-14;

Değerlendirme ve Sonuç

Bu makale Prusias ad Hypium tiyatrosunda, özellikle 2020 yılında yapılan kazılar ile büyük oranda açığa çıkarılan mimariden elde edilen bilimsel verileri ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, söz konusu veriler, nitelikleri itibariyle tiyatro için yeni ve özgün sonuçları da beraberinde getirmiştir. Kazılar ile ortaya çıkarılan mimarisini detaylı şekilde belgelenmesi bu sonuçların temelini oluşturmuş ve tiyatronun restitüsyonuna yönelik sağlam kanıtlara dayalı restitüsyon önerileri sunmaya olanak sağlamıştır. Tüm bu bilgiler ışığında Prusias ad Hypium tiyatrosundan elde edilen yeni ve özgün bilgiler şunlardır:

Prusias ad Hypium tiyatrosu, sistemli kazıların başladığı 2013 yılına kadar, planı ve özellikleri tam olarak bilinmeyen, yalnızca 1860'ta Fransız gezgin G. Perrot ve mimar E. Guillaume ile 1970 yılında De Bernardi Ferrero'nun çizmiş olduğu planlar ile tanınan bir yapıydı. Ancak hem Perrot hem de Ferrero ile sonrasında bu tiyatroyu çalışan diğer araştırmacıların verdikleri bilgiler, yeni kazıların ortaya çıkardığı sonuçlarla büyük oranda farklılık göstermektedir. Tiyatro hakkında ilk kapsamlı bilgiyi veren Perrot, tiyatroyu iki cavealı ve yarım daire formuyla göstermiştir. Bunun sebebi Perrot'un ima caveayı görmemiş olmasıdır. Ferrero ise tiyatronun mevcut kalıntılarından yola çıkarak ve tiyatronun tamamının yamaca yaslı olması nedeniyle yapıyı tipik Yunan tiyatrosu formunda, yarım daireyi aşan orkestra ve diagonal analemma duvarıyla göstermiştir. Ferrero planında, tiyatroya girişi sağlayan iki parados ve "L" planlı media caeva vomitoriumlarını da göstermiştir. Perrot'tan farklı olarak Ferrero, tiyatro caveasını üç bölüme ayırarak çizmiştir. Ferrero'nun yapının mimarisi ile ilgili tek doğru çıkarımı bu görünmektedir. Ayrıca Ferrero, genel mimari özellikleri göz önünde bulundurarak, Prusias ad Hypium tiyatrosunu hem Yunan hem de Roma tiyatrolarının özelliklerine sahip olması nedeniyle "Geçiş Formu" olarak tanımlamıştır⁴⁸. Tiyatronun genel mimari özellikleri göz önüne alındığında doğru görünmektedir.

Kazısı halen devam etmesine karşın ortaya çıkan bölümleriyle Prusias ad Hypium tiyatrosu mimarisi ile ilgili birçok bilinmezi açıklığa kavuşturmuştur. Bunların başında yapının planı gelmektedir. Ferrero'nun çizdiği planın aksine Prusias ad Hypium tiyatrosu, diagonal analemma duvarlarından ziyade düz hatlı analemma duvarlarına sahiptir (Fig. 18). Bu düz hatlı plan içinde, yapının yamaca yaslı ve üç cavealı olması, orkestranın yarım daireyi aşan plana sahip olması, sahne binası ile caveanın ayrı olması gibi özellikler Romalı görünen bu yapının arka planında Yunan düşüncesinde bir mimari anlayışın olduğunu göstermektedir. Yapının caeva planının, Vitruvius'un Yunan tiyatro planında uyguladığı kareleme metoduna uygun bir planın olması (Vitruvius, V, VII) da Yunan kökenini gösteren bir başka unsurdur. Bu da Ferrero'nun ortaya attığı, Prusias ad Hypium tiyatrosunun bir geçiş dönemi tiyatrosu olduğu görüşünü kanıtlamaktadır.

Anadolu'da inşa edilmiş, üç cavealı ve Hellenistik kökenli tiyatrolara baktığımızda, Prusias tiyatrosu ile benzer bir gelişim sürecinden geçtikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Alabanda tiyatrosu, caveası yarım daireyi aşan Hellenistik kökenli bir diğer tiyatrodur⁴⁹. Prusias tiyatrosunda,

48 Ferrero 1990, 115-128.

49 Tavukçu 2015, 235-237.

caveanın zemini yer yer kayalık yer yer topraktır. Alabanda tiyatrosunun da benzer bir zemine sahip olduğu görülmektedir. Hem Alabanda hem de Prusias ad Hypium tiyatroları bölgenin yerel taşları kullanılarak inşa edilmiştir. Her iki tiyatrodada da ilk diazomaya “L” planlı ve beşik tonozlu vomitoria ile girilmektedir. Her iki tiyatronun da Geç Antik Çağ içinde büyük bir tahribata uğradığı görülebilir. Sear Alabanda tiyatrosunun Augustus döneminde inşa edilmiş olduğunu, daha sonra sahne binasının genişletildiğini ve summa caveanın eklendiğini söyler⁵⁰.

Ancak uzun yıllar süren farklı kullanım evrelerinin görülüyor olması ise tiyatronun tarihlendirilmesine engel bir durumdur. Kazılar başlamadan önce tiyatronun sahne binasında ve orkestrası üzerinde yaklaşık 5 m yükseklikte bir dolgunun olması ve bu dolgunun özellikle 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başından itibaren bu alandaki yoğun yapılaşmadan dolayı oluştuğu yapılan kazı çalışmalarındaki kesitlerden çok açıkça görülmüştür. Bu dolgu aynı zamanda tiyatronun son kullanım evresine de işaret etmektedir. Sahne binasının batı bölümünde ve batı parados koridoru içinde keşfedilen Geç Antik Çağ’a ait duvarlar ise yapının tiyatro olarak kullanımının sona erdiği ikinci evreyi göstermektedir. Bu alanlarda yoğun miktarda işlenmiş hayvan kemiğinin bulunmuş olması, bu evrede bu alanın bir ışık sahası olarak kullanıldığını göstermektedir. Ele geçen seramikler ve yoğun sikke buluntu ise bu evrenin İS 4. yüzyıl başı ile İS 5. yüzyıl ortası arasına tarihlenmesine olanak sağlamıştır.

Ancak, tarihlendirme konusunda esas sorun ise tiyatronun inşa edildiği ve kullanıldığı evreyi tespit edebilmektir. 2020 yılı kazılarında, özellikle batı bölümde yapılan kazılarda, tiyatronun tonoz temelleri içinde tespit edilen kırmızı astarlı Roma seramikleri, Perrot, Fererro, Isler, Sear gibi araştırmacıların yapı için verdiği İÖ 1. yüzyıl sonu ile İS 1. yüzyıl arasına verdikleri tarihi doğrular niteliktedir. Yine, tiyatronun batısında ve tiyatro dışındaki dolgu içinde yoğun siyah firnisli seramiğin tespit edilmiş olması ise bu alandaki Hellenistik (İÖ 3-2. yüzyıl) dönem dolgusunu görmemizi ve erken dönemi hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamıştır. Ancak bu seramiklerin yapıyla ilişkili olmaması nedeniyle tiyatronun tarihlendirilmesi aşamasında dikkate alınmamıştır.

Mimari anlamda ise yapının Yunan tiyatro geleneğini yansıtan özellikleri dışında, tonozlu giriş koridorlarının varlığı, Roma Dönemi içinde bir yenileme geçirdiğine yönelik kanıtlar olarak yorumlanabilir. Tiyatronun özellikle sahne binasına ait mimari elemanların detayları ise bu yenilemenin Hadrianus dönemi içinde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Nitekim Prof. Dr. Mustafa Adak tarafından okunan ve yayına hazırlanan sahne binası üzerindeki arşitrav blokları üzerindeki yazıt ile Hadrianus döneminde proskenionda ve scaenae fronsa bir düzenleme ve yenileme yapıldığı anlaşılmaktadır⁵¹.

Prusias ad Hypium tiyatrosunun inşa dönemine ilişkin bir diğer veri de, Prusias ad Hypium tiyatrosunda çıktığı söylenen ve bugün Berlin’de sergilenen bir kabartma, tiyatronun Hellenistik kökenli bir kabartmadır. Tam olarak bulunmuş bu eser bir satyr ve nympheden oluşan doğa manzaralı bir kabartmadır⁵². C. Blümel tarafından yayınlanmış olan bu kabartmada, solda

50 Sear 2006, 326-327.

51 Adak 2021.

52 Kabartmanın Prusias’tan çıktığı tarih belli değildir fakat 1960 yılında Carl Blümel tarafından yayınlanmıştır.

yerde oturan bir satyr, ona doğru eğilmiş bir nymphe ve üzerinde herme olan bir kaya altarı yer almaktadır (Fig. 31). Kabartma 31 cm yükseklikte, 43 cm genişlikte ve 5 cm kalınlıktadır⁵³. Bu kabartmanın, sonrasında, kendisi örnek alınarak yapılan Roma Dönemi kopyaları için terminus ante quem olduğu öne sürülmüş ve İÖ 1. yüzyıla tarihlenmiştir⁵⁴.

Yukarıda da belirtildiği gibi kazılar neticesinde ortaya çıkarılan mimari, yapının detaylı rölövesinin ve restitüsyonunun hazırlanmasına olanak sağlamıştır. Rölöve çizimleri, üç boyutlu tara-yıcılardan elde edilen verilerle hazırlanmış ve restitüsyon çizimlerinin temelini oluşturmuştur. Yine de restitüsyon çizimlerinin tamamı yapının özgün mimarisinin nasıl görüldüğüne yönelik öneriler olarak kabul edilmelidir. Kazılar tamamlandıktan sonra yapının mimarisi kesin olarak anlaşılacaktır.

Bk. Blümel 1960 27f, fig. 3. Berlin inv. 1841. H. 0.31 m.; W. 0.43 m.; H. of relief 0.05 m.

⁵³ Hanfmann 1966, Vol. 70, No. 4, 371-373, Fig. 2.

⁵⁴ Hanfmann 1966, 373.

KAYNAKLAR**Adak 2021**

Adak, M., "Das Bühnengebäude Von Prusias Ad Hypium Und Seine Bauinschrift", *Asia Minor*, 1, 95-100.

Amelin 1985

Ameling, W., *Die Inschriften von Prusias ad Hypium, IK (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien)*, Band 27, Bonn.

Aslan 2007

Arslan, M., *Memnon Herakleia Pontike Tarihi (Peri Herkleias)*, Odin Yayıncılık.

Ayengin 2014

Ayengin, N., "Düzce İli Kazı ve Yüzey Araştırma Sonuçları", içinde *Düzce'de Tarih ve Kültür*, Düzce Belediyesi Kültür Yayınları. Düzce Araştırmaları 1, Ed. Ali Ertuğrul, İstanbul.

Tavukçu 2015

Aydın Tavukçu, Z. "Alabanda: Tarihi Coğrafya, Topografya, Araştırma ve Kazılar", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 35, 223-256.

Aydın-Okan 2021

Aydın, S.-Okan, E., "Prusias ad Hypium Kazılarında Bulunmuş Kırmızı Astarlı (Pontika) Roma Seramikleri", *Colloquium Anatolicum*, 20, 1-26.

Başaran 1999

Başaran, C., *Anadolu Kompozit Başlıkları*, İstanbul.

Blümel 1960

Blümel, C., "Drei Weihreliefs an die Nymphen," *Theoria, Festschrift für W. H. Schuchardt-Deutsche Beiträge zur Altertumswissenschaft*.

Ceresa 2002

Ceresa, F. "Geometrie Formale Per Il Rilievo del teatro di Hierapolis", *Saggi in Onore Di Paolo Verzone*, ed. D. Da Bernardi Ferrero, Roma, Giorgio Bretschneider Editore.

Rosseto-Sartorio 1994

Ciancio Rosseto, P. - Pisani Sartorio, G., *Teatri Greci en Romani. Alle origini del linguaggio rappresentato I-III*. Rome.

Ferrero 1970

de Bernardi Ferrero, D., *Teatri Classici in Asia Minore 3*, Rome.

Ferrero 1990

de Bernardi Ferrero, D., *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Ankara.

Doğancı 2013

Doğancı, Kâmil, Antik Kaynaklara Göre Bithynia'daki Civitaslar, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 14, S. 24, 167-186.

Ertuğrul-Dursun 2014

Ertuğrul, A. - Dursun, İ. “Düzce Yöresinde Fetihler Dönemine Nispet edilen Camiler”, içinde: *Düzce’de Tarih ve Kültür*, Düzce Belediyesi Kültür Yayınları. Düzce Araştırmaları 1, ed. Ali Ertuğrul, İstanbul, 392-421.

Hanfmann 1966

Hanfmann, G. M. A., “A Hellenistic Landscape Relief”, *AJA*, 371-373.

Isler 2017

Isler, H. P., *Antike Theaterbauten am Handbuch. Katalogband. Archaeologische Forschungen*, Band 27, Wien.

Kadioğlu 2004

Kadioğlu, M. “Ankyra Tiyatrosu: Ön Rapor/ Vorbericht über das Theater von Ankyra”, *I. - II. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu - Anadolu / Anatolia*, Ek Dizi 1, ed. Z. Çizmeli Ögün, T. Sipahi, L. Keskin, Ankara, 1-13.

Karakuş 2017

Karakuş, O. S., *Roma İmparatorluk Döneminde Prusias ad Hypium*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Eskişehir.

Kindeli-Chatzidakis 2016

Ninou Kindeli, V.- N. Chatzidakis, “Roman Theatre at Apta: a preliminary report”, içinde: *Roman Crete New Perspectives*, (ed. Jane E. Francis-Anna Kouremenos), Philadelphia, 127-154.

Michels 2017

Michels, C., “The Persian Impact on Bithynia, Commagene, Pontos and Cappadocia”, içinde: S. Muller, T. Howe, H. Bowden, *The History of Argeads, New Perspectives, Classica et Orientalia*, 19, Wiesbaden, 41-56.

Okan-Bilir 2020

Okan, E. – Bilir, A., “A group of Heraclea Pontica amphorae from the Late Antique bone workshop at Prusias ad Hypium Theatre”, *Peuce Serie Nouă XVIII*, 333-356.

Okan-Bulut 2019

Okan, E. - Bulut, H., “Prusias ad Hypium Antik Tiyatrosunda Bir Geç Antik Çağ Kemik Atölyesi”, içinde: *Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçür Armağanı*, Ankara, 165-188.

Ögün 2001

Ögün, B., *Kaunos-Kbid*, Antalya.

Özdilek 2016

Özdilek, B., “Lykia Tiyatrolarına Genel Bakış”, *CEDRUS IV*, 139-185.

Perrot-Guillaume 1872

Perrot, G.- Guillaume, E., *Exploration Archéologique de La Galatie et de Bithynie, d'une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoice et du Pont*, Paris.

Sağnak 2017

Sağnak, E. R., *Anadolu Tiyatrolarında Tono*, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul.

Sayar 2020

Sayar, M. H., “Bithynia Krallarının Adlarını Taşıyan Şehirlerin Kurulmasının Eskiçağda Bithynia Bölgesinin Bağımsız Kalma Çabalarıyla İlişkisi”, içinde: *Konur Alp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu*, 23-24 Kasım 2018, Ankara, 3-14.

Schneider 2008

Schneider, E. E., *Elaiussa Sebaste*, çev: L. E. Sakar, İstanbul.

Sear 2006

Sear, F., *Roman Theatres. An Architectural Study*, Oxford.

Şimşek-Sezgin 2011

Şimşek, C. - Sezgin, M. A. “Laodikeia Kuzey Tiyatrosu”, *OLBA XIX*, 173-202.

Texier 2002

Texier, C. *Küçük Asya. Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C I, çev. Ali. Suat, Ankara.

Treister 2010

Treister, M., “Achaemenid and Achaemeind-Inspired Goldware and Silverware, Jewellery and Arms and their imitations to the North of the Achaemenid Empire”, Achemenid Impact in the Black Sea Communication of Powers. İçinde: *Black Sea Studies 7* eds. Jens Nieling-Ellen Rehm, Aaahus Univesity Press, Denmark, 223-279.

Von Bothmer 1984

von Bothmer, D., *A Greek and Roman Treasury*, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*.

Woodward-Hobling 1923-1925

Woodward A.- Hobling, M., “Excavations at Sparta, 1924–1925, 2. The Theatre.” *ABSA* 26.

Yılmaz 2009

Yılmaz, Y., *Anadolu Antik Tiyatroları*, İstanbul.

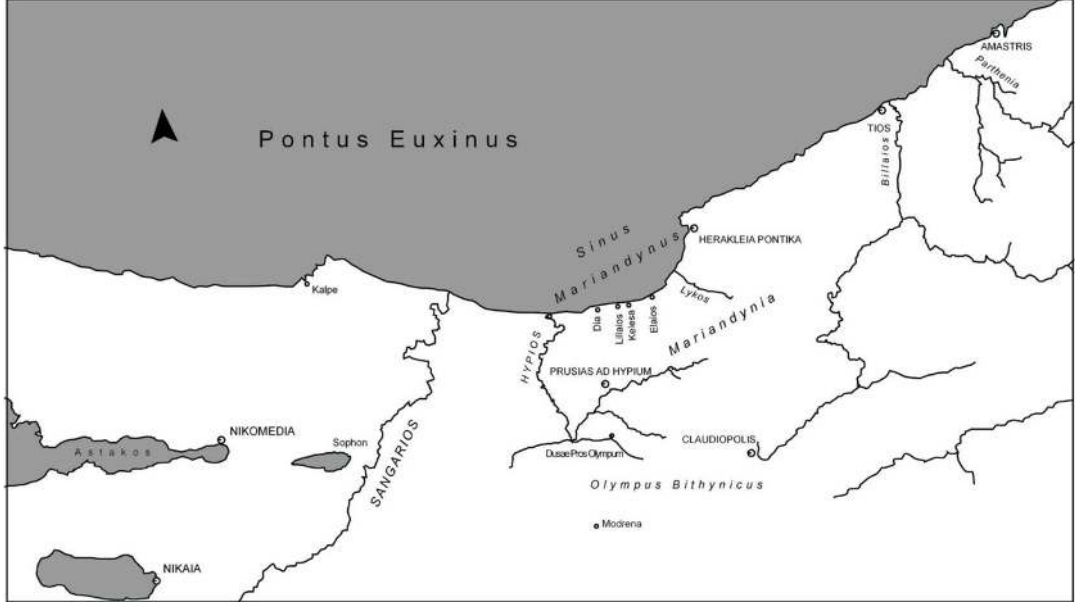
EKLER

Fig. 1: Prusias ad Hypium Antik Kentinin Coğrafi Konumu

Fig. 2: Kieros-Hypios. Nehir Tanrıları personifikasyonunu gösteren kent sikkesi.
(<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/411182>)

Fig. 3: Tiyatronun Perrot ve Guillaume tarafından çizilen planı (1860)

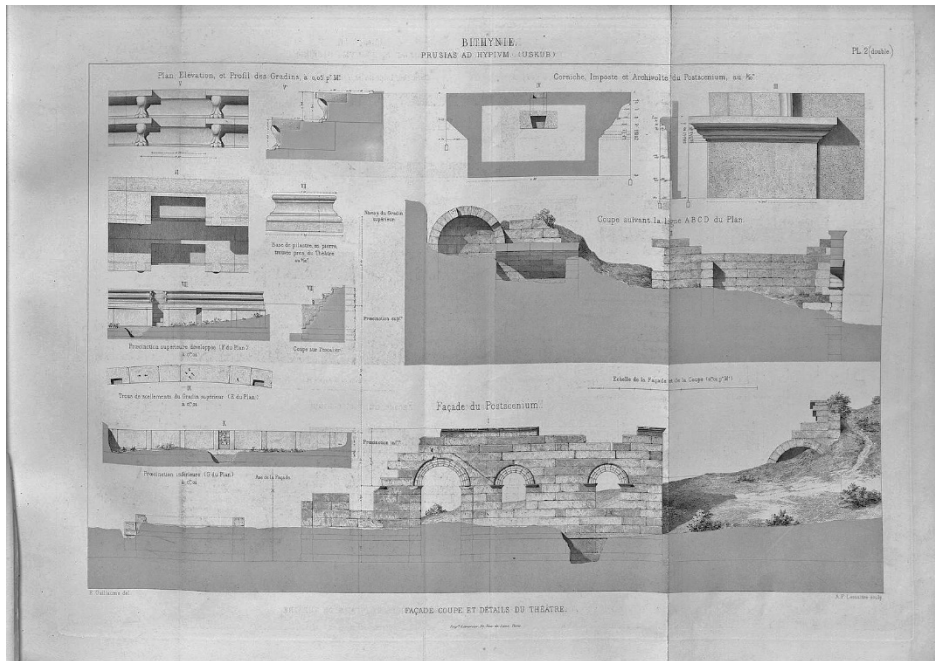

Fig. 4: Tiyatronun Perrot ve Guillaume tarafından çizilen kesit ve görünüş çizimleri (1860)

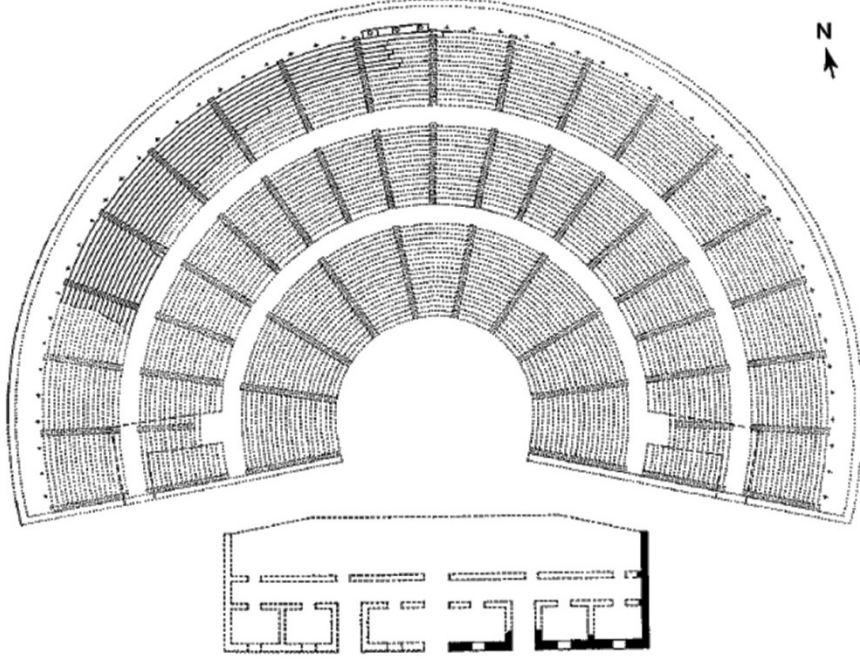

Fig. 5: Tiyatronun Fererro tarafından çizilen planı

Fig. 6: Tiyatrodaki modern yerleşime yönelik görseller

Fig. 7: Tiyatronun media caeca temel dolgusu

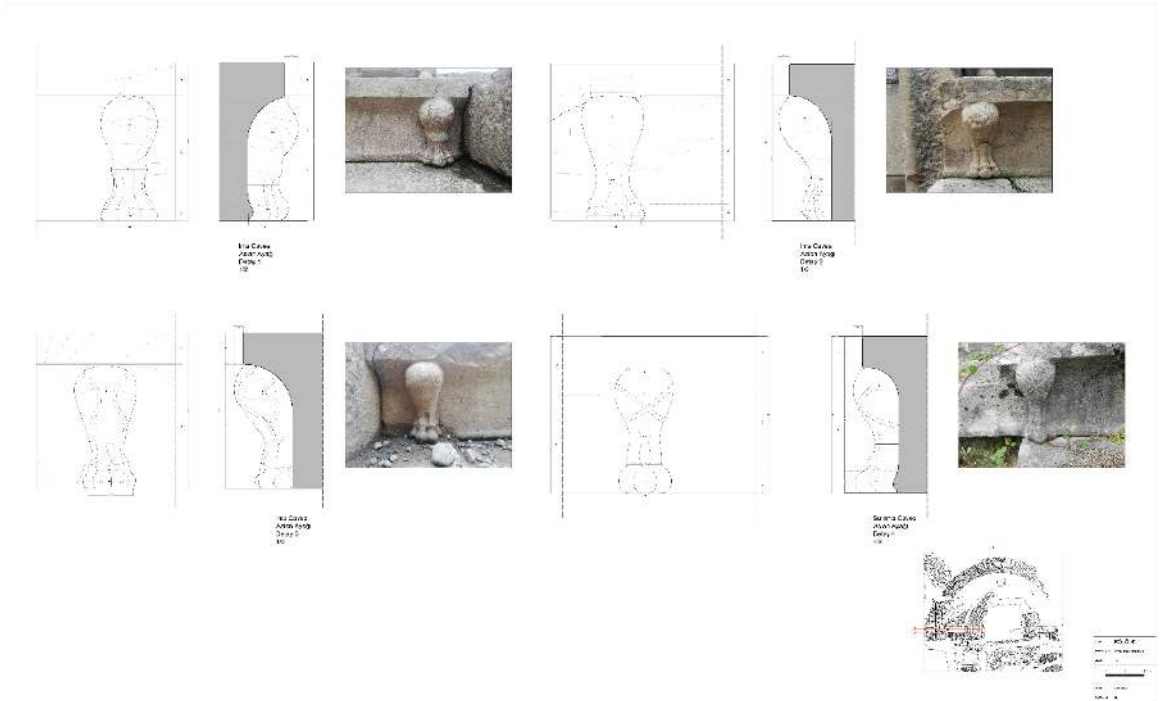

Fig. 8: Tiyatronun oturma basamaklarında yer alan farklı stillerdeki aslan ayakları

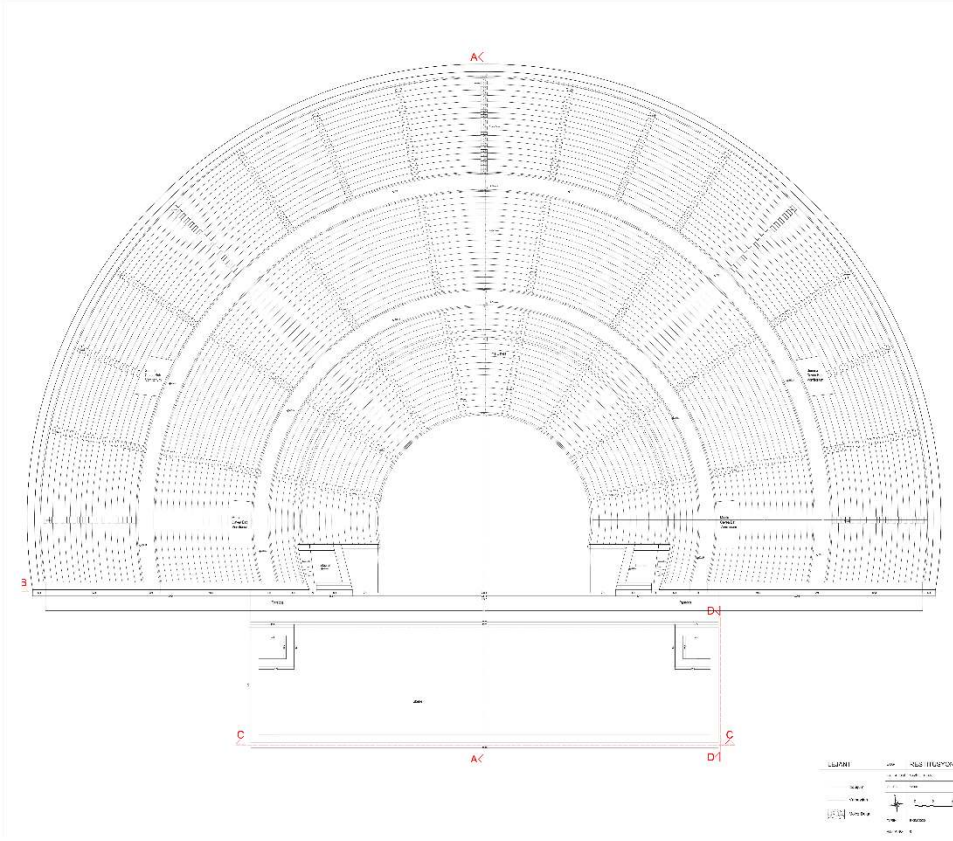

Fig. 9: Tiyatro planı

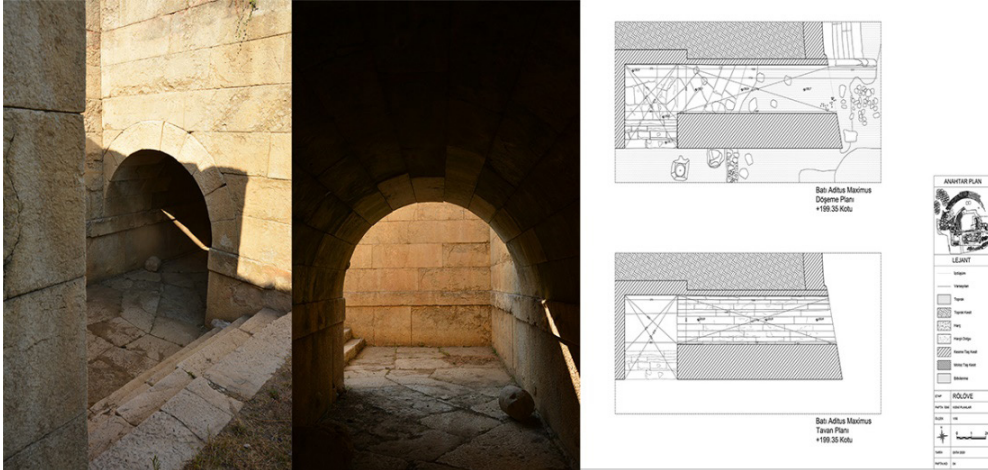

Fig. 10: Batı Aditus Maximus

Fig. 11: Batı Aditus Maximusun kilit taşı üzerinde yer alan kabartma kalkan ve çelenk

Fig. 12: Media Caveaya çıkan L planlı tonozlar

Fig. 13: Birinci diazomanın korunan kısmı

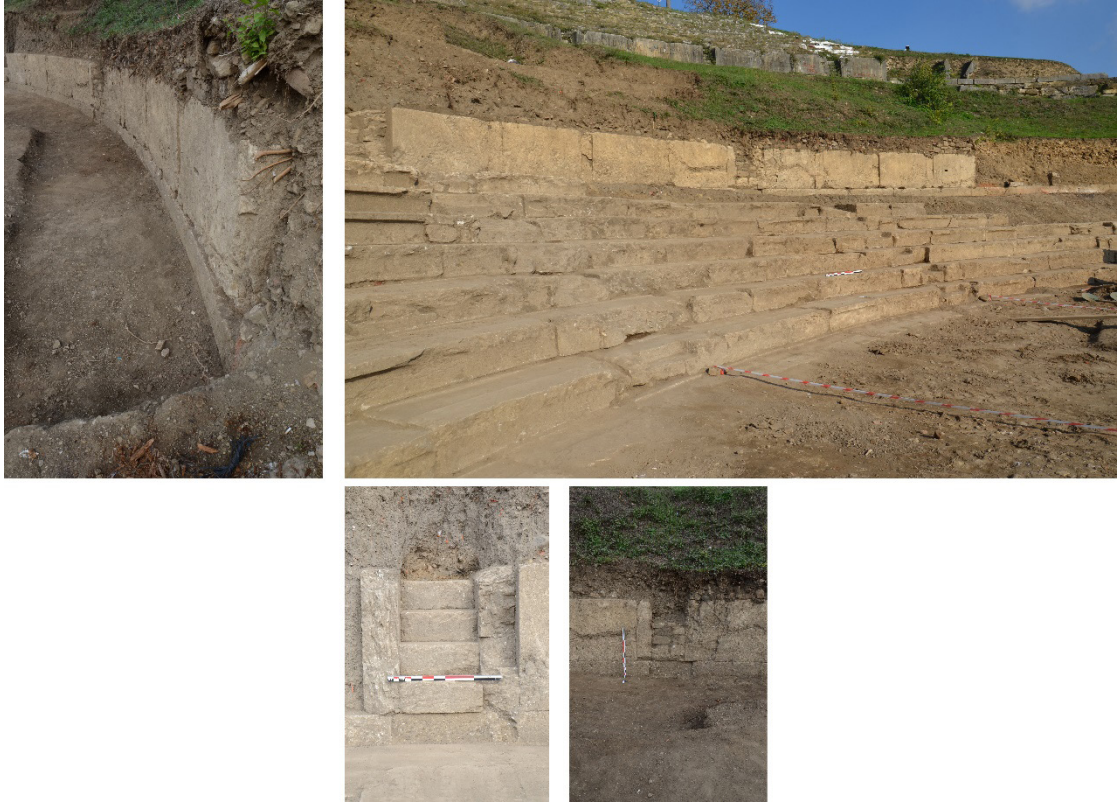

Fig. 14: Media Cavea podyum duvarının korunmuş kısmı

Fig. 15: Summa Cavea

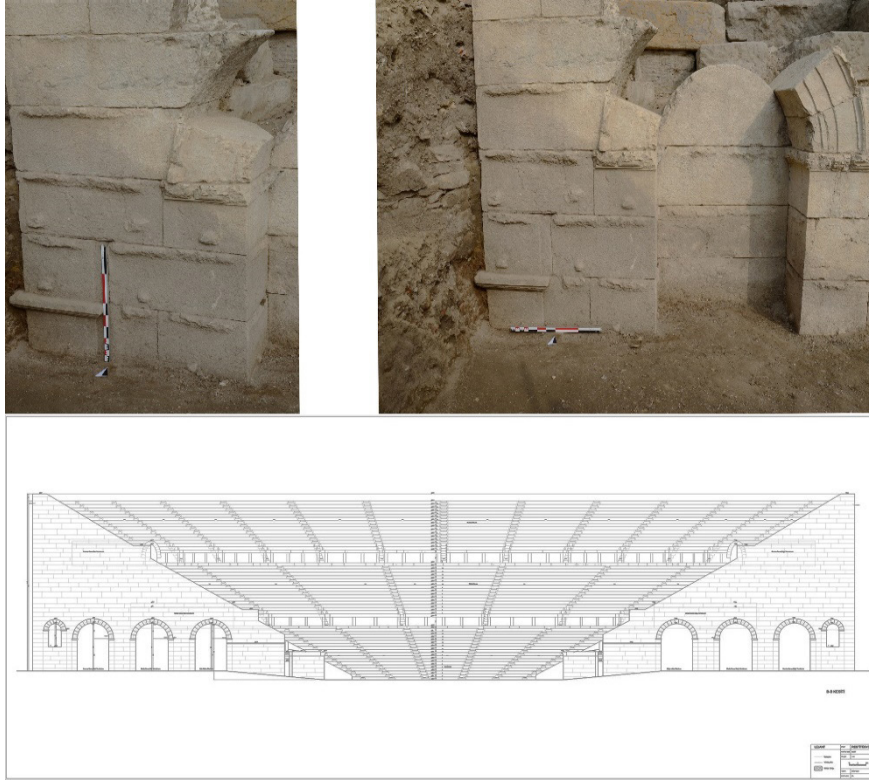

Fig. 18: Batı Analemma duvarı ve tiyatronun cephe çizimi

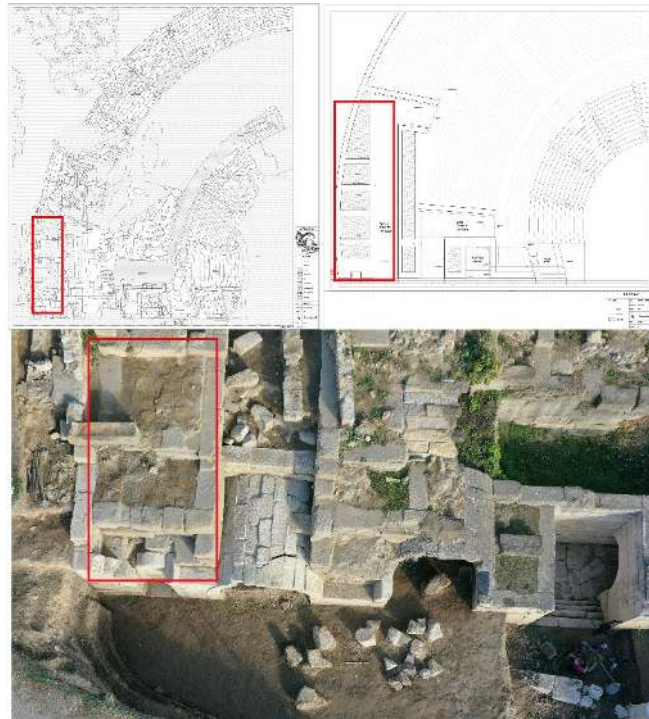

Fig. 19: Tonzlar üzerindeki basamakları destekleyen dolgu alanları

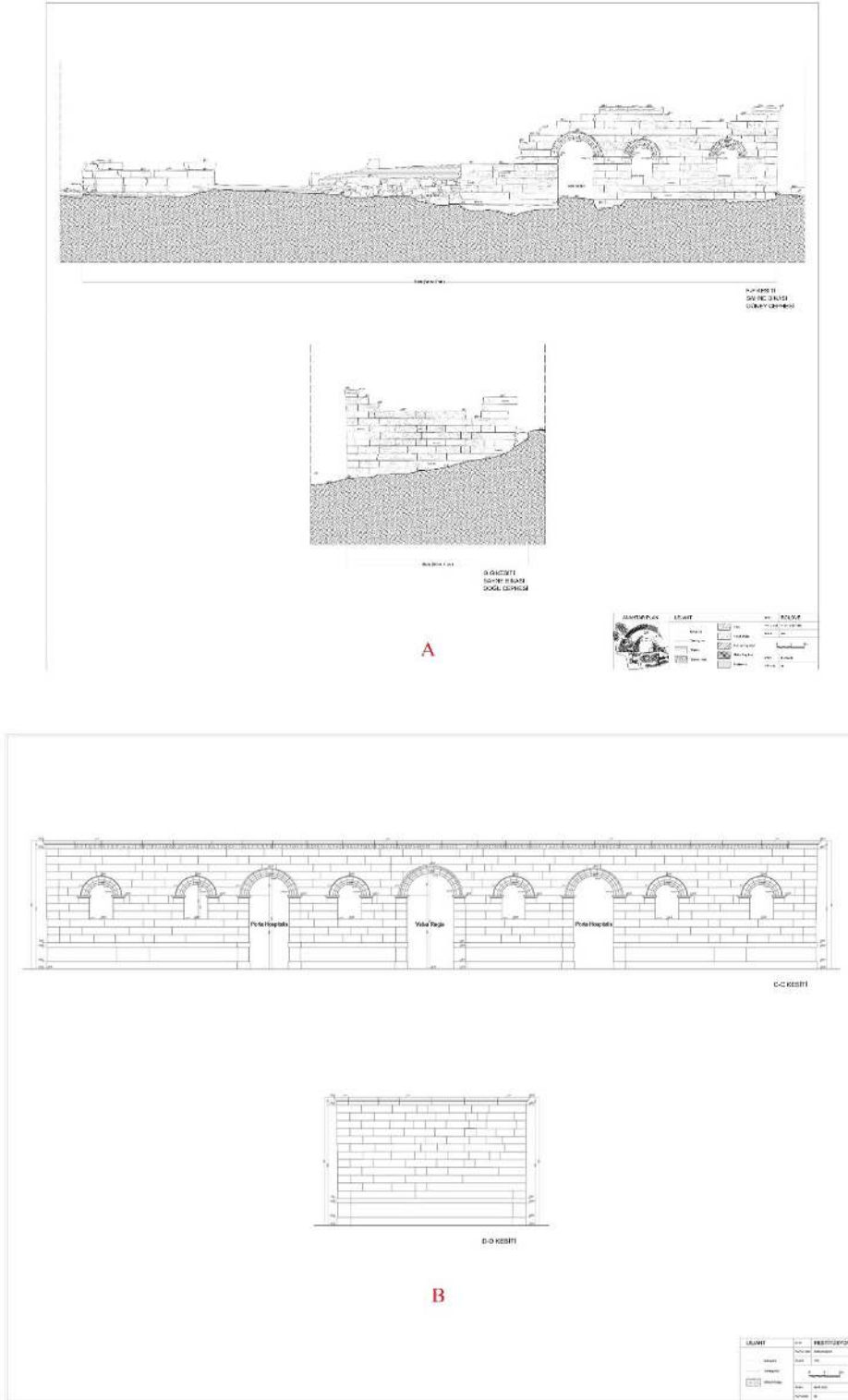

Fig. 20: Sahne binasının güncel rölöve ve restitüsyonu

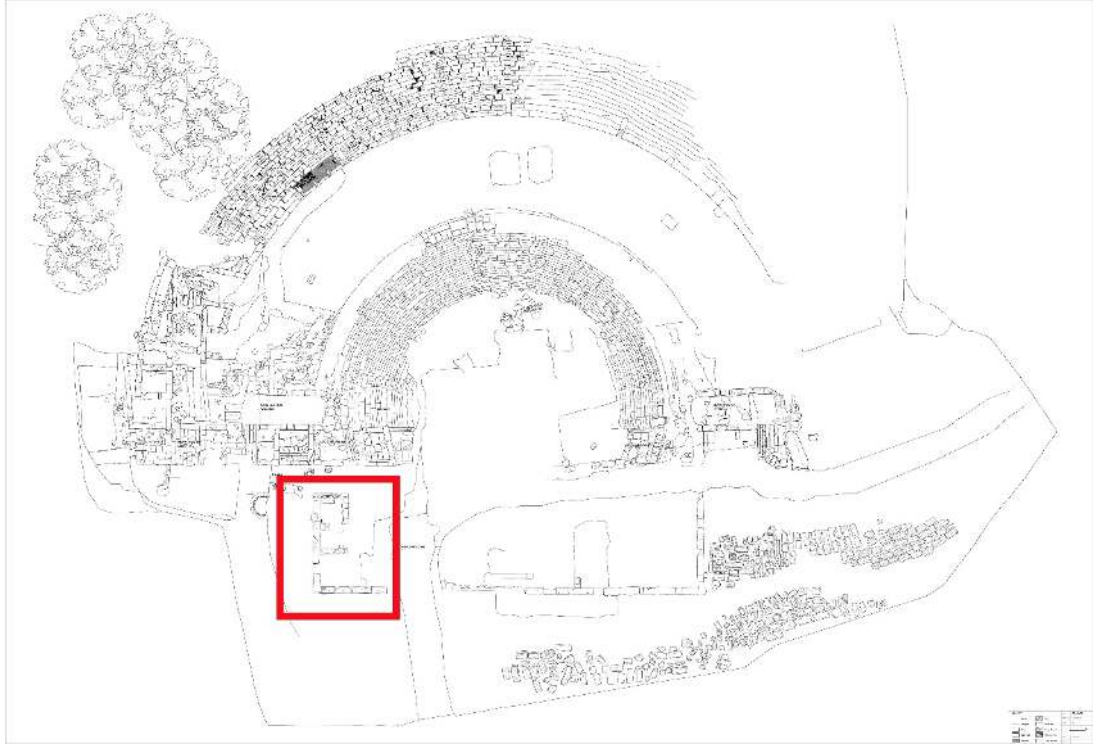

Fig. 21: Sahne binasının batı bölümü

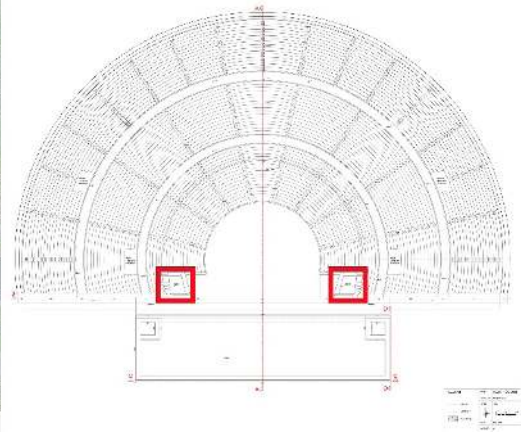

Fig. 22: Doğu ve Batı Tribunalia

Fig. 23: Sahne binasına ait kompozit başlık

Fig. 24: Tiyatronun batısında bulunmuş siyah firnisli seramikler

Fig. 25: Tiyatro dolgusunda bulunan kırmızı astarlı roma seramikleri

Fig. 26: Batı parodos koridorundaki geç roma işliğinin batı duvarı

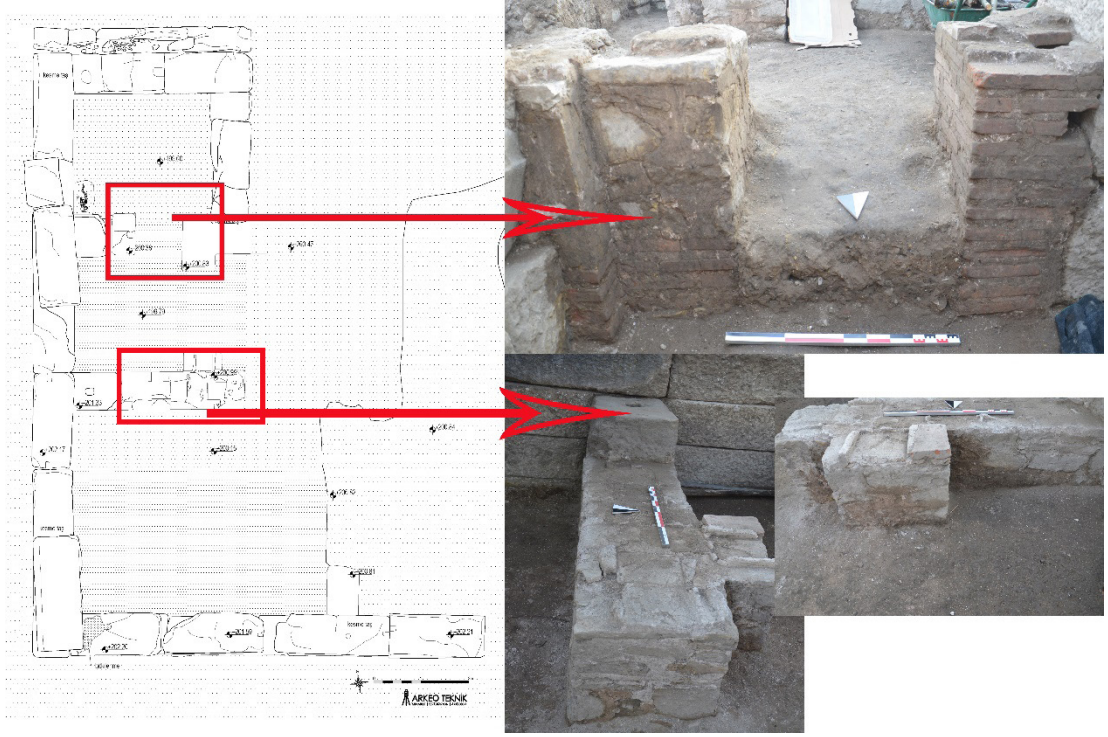

Fig. 27: Sahne binası batı bölümü içine inşa edilmiş geç roma işliğine ait duvar kalıntıları

Fig. 28: Geç Roma Dönemi işliği kazılarında bulunan işlenmiş hayvan kemikleri

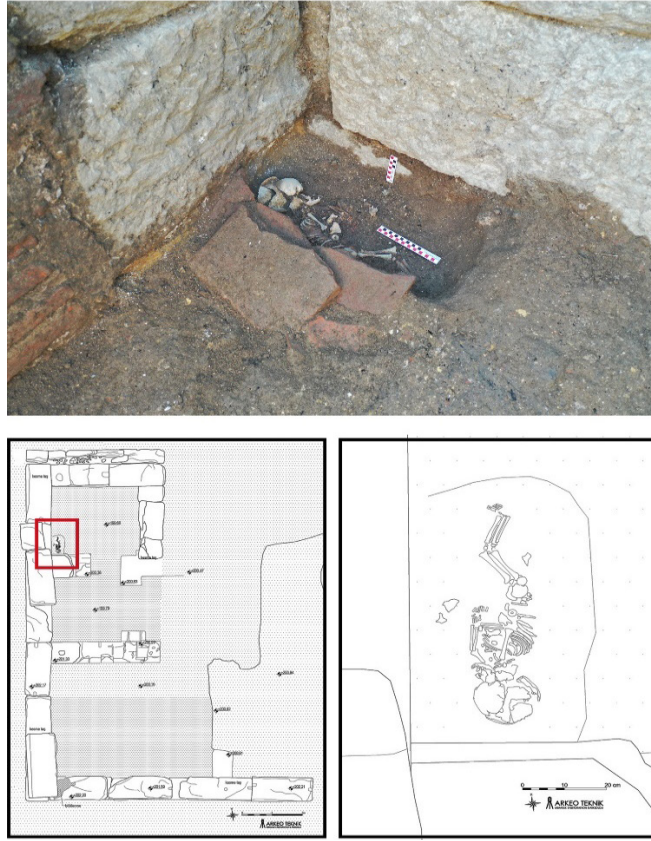

Fig. 29: Sahne binası batı bölümünde bulunan bebek mezarı

Fig. 30: Bebek mezarının üzerini kapatan kiremitler

Fig. 31: Tiyatroda bulunduğu belirtilen geç hellenistik döneme ait kabartma (Hanfmann, Fig.2)